

# Razgradnja grada

---

**Dušica Seferagić**

*Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska*

## 1. Pristup

U potrazi za rijekom koja omogućuje besmrtnost, Borgesov junak nailazi na neobičan, nelogičan i neupotrebljiv grad kojega su sagradili besmrtnici, zaboravivši - u svojoj vječitosti - njegovo značenje. Nemušti, goli, bosi vratili su se životu u špiljama, veseleći se jedino suncu i kiši.

Trogloditi su zaboravili **smisao** svoga znanja gradogradnje i pretvorili ju u razgradnju grada.

Nakon ove spoznaje, glavni junak priče traži drugu rijeku koja će ga osloboditi besmrtnosti. Kad prvi put osjeti bol i poteče mu krv, on oćuti blaženstvo postavši smrtnim, znajući da neće moći zaboraviti smisao (Borges, 1986).

Ova simbolićka prića, ćita li se tako, daje povoda govoriti o svemu onome što ćini kritiku modernih gradova, ćiji graditelji prećesto zaboravljaju znaćenje, smisao i uporabnu vrijednost grada za one za koje se on gradi - za ljude.

I uistinu, hodajući danas mnogim gradovima ćovjek se ćesto pita što znaće neke promjene, koji im je smisao, kome sluće?

Pitanje je mundijalno. Slićne intervencije se događaju u svim gradovima svih kontinenata, ukljućujući Evropu, Hrvatsku i njezine gradove. Gradnja gradova i u gradovima postaje svojom oprekom - njihovom razgradnjom. Na sreću uvijek ima onih koji se odriću besmrtnosti uime smisla, funkcionalnosti i kvalitete življenja za ljude!

Apoteoza grada ili blaže rečeno njegova personifikacija (Rogić, 1997) imaju važan teorijski smisao. **Praktički smisao one imaju samo ako grad služi svojim stanovnicima (stalnim, pridošlim, prolazećim).**

Tek tada paralela između grada kao osobe i pojedinca kao osobe (Rogić, 1997) postaje osnovni kriterij "gradskosti". Ako se grad razvija na način da šteti ljudskim životima (estetski, ekološki, socijalno-ekonomski, politički itd.) onda se on razgrađuje a ne gradi, jer gubi svoj smisao.

**Sa sociološke točke gledišta, za razvoj grada kao grada najvažnije je kako ljudi mogu živjeti u njemu.**

Neosporna je činjenica da su povijesno gradovi nastajali u društvima socijalnih nejednakosti i da svoju ljepotu, bogatstvo i sjaj mogu zahvaliti upravo tome. Sitna siromaška arhitektura praktički je nestala (osim u etno-parkovima), a ostali su simboli bogatstva i moći. Nikada se ne bismo mogli diviti egipatskim piramidama, grčkim hramovima, rimskim amfiteatrima, gotskim katedralama, versajskim vrtovima ili Louvre muzejima da ih bogati ljudi nisu dali izgraditi. To je povijesni usud i s njime treba računati. Za sociologiju to nije estetsko pitanje, nego čisti odraz moći bogatih društvenih slojeva i pojedinaca u prostoru.

Pa, ipak, postoji tanka ali značajna razdjelnica između takvih intervencija u prostoru i onih drugih zahvata koji mu štete. Grad je u prvome redu **javno dobro**, i bez obzira makoliko tko kupio ili dobio njegovih dijelova, oni nisu nikada samo njegovi nego su po definiciji uvijek i javno dobro!

Ako neka privatna inicijativa pridonosi kvaliteti življenja u gradu (park, muzej, javna zgrada, lijepa vila) onda se grad **gradi**, ako pak neka privatna intervencija (parkiralište umjesto parka, ružna zgrada u urbano definiranom prostoru), narušava uporabnu vrijednost grada ostalima, grad se **razgrađuje**.

Ovdje se moramo vratiti **društvenom kontekstu** koji određuje uređenje prostora kao društvenog dobra.

Shematski je lako odrediti koji tip društva proizvodi određene efekte u prostoru. Međutim, moderno iskustvo ukazuje na to da su prošle stare kategorije, stare definicije i stara pravila. Gradovi s početka industrijalizacije i razvoja kapitalizma ne mogu se više poistovjetiti s gradovima u tranziciji koji prolaze kroz neke slične procese. Na primjer, tržište svojom "nevidljivom rukom" katkada može unijeti više pravednosti u društvo nego neka totalitarna država, kao što zapadne socijalne države vode više računa o svim svojim građanima od socijalističkih ili tranzicijskih, tzv. socijalnih država. Više se radi o tome koliko društveni sistemi balansiraju akterima i njihovim akcijama u interesu ili protiv interesa svojih građana, negoli o imenu sistema.

Pomoću teorije srednjeg dometa, ako načas zapostavimo socijetalnu razinu i globalno društvo, moguće je donekle objasniti promjene u tranzicijskim zemljama (a one se tiču i Hrvatske). Razlike između njih su velike ali su neki osnovni procesi slični.

Ono što u njima čini osnovnu razliku prema bivšim socijalističkim društvima, s totalitarnim državama i dirigiranom planskom ekonomijom te gradom kao "javnim dobrom bez cijene", jesu procesi **marketizacije** (uvođenje tržišnih zakonitosti), **komodifikacije** (pretvaranje državnodefiniranih uporabnih vrijednosti u prometne vrijednosti), **privatizacije** (posvojenje novcem i moći komodificiranih dobara), te **denacionalizacije** (vraćanje društvenog vlasništva bivšim privatnim vlasnicima). Niti ovi procesi ipso facto ne nose nikakav predznak. Veoma je važno **kako** se oni odvijaju, **tko** njima upravlja i **kakve** su njihove posljedice na kvalitetu življenja većine građana (Seferagić, 1998).

Kako navedeni procesi djeluju u Hrvatskoj kada je u pitanju prostor? Bez prethodnih istraživanja na to je pitanje nemoguće strogo znanstveno odgovoriti, ali je moguće postaviti neke hipoteze.

U Hrvatskoj se najvažnijima čine **proces privatizacije i uloga države**, od kojih su prvi vezani uz uže interese, a drugi bi imali biti vezani uz opći interes.

Procesi **privatizacije** omogućili su niz sloboda, sjajnih inicijativa, "otvorili prozore i provjetrili već učmalu državnu intervenciju u sve", uključujući i gradogradnju, ali je privatizacija istodobno dovela do niza ozbiljnih negativnih promjena, zatvorivši Pandorinu kutiju baš kad je u njoj ostala još samo nada.

U našoj zemlji, iz niza dobro nam znanih razloga, gradovi se ponovo ruraliziraju. Ti se procesi događaju ciklički i normalni su. Pitanje je samo tko se kome prilagođava i tko pronosi urbane vrijednosti u urbanoj sredini. Novi moćni i bogati socijalni slojevi i pojedinci preuzimaju glavnu ulogu u gradogradnji (direktno-privatno ili indirektno upotrebljavajući stručnjake), pretvarajući je time u razgradnju grada. Pri tome je, apsurdno, njihov grijeh manji jer "ne znaju šta rade", a velik je grijeh onih koji im, potkupljeni ili prisiljeni, pri tome pomažu, jer ti znaju što rade. **Moć i bogatstvo** postale su glavne odrednice privatizacije gradova umjesto javnog ili općeg interesa koji grad definiraju gradom.

Uz privatizaciju kao faktor promjena jednako je važna **uloga države**, posebno preko svojih produžetaka u obliku političkih, stručnih i znanstvenih institucija koje brinu o gradogradnji. Njezina je odnosno njihova zadaća da **čuvaju** grad kao javno dobro ne samo danas nego i za budućnost. Vrlo često planeri i ini uređivači prostora ili ostaju nemoćni ili se daju kupiti u velikom broju igara kojima dirigiraju novac i moć. Time, što je nekima manje važno, oni izdaju svoju stručnu etiku, ali izdaju i grad, ljudsku tvorevinu koja služi **čovjeku**.

## 2. Fizička razgradnja grada

Moćnici i bogataši naređuju drugima i kupuju gradove prema vlastitim potrebama, nanoseći im pri tome **ireparabilne** štete. Megalomanija, predurbani ukus, *niveau rich* stil, egoizam, privatni interes, isticanje moći isl. pretvaraju gradove od javnoga dobra šticećenoga institucijama države, stručnim ocjenama i planovima, javnim mnijenjem tj. demokracijom, u "patchwork" privatnih interesa. I tako od Pariza do Zagreba!

Ovoj hipotezi ide u prilog niz primjera razgradnje grada (parkova u parkirališta, gradskih trgova u trgovačke centre, travnjaka u prometnice, zelenila u beton, vrtova u kućerine na cijeloj parceli, uništavanje kulturno-povijesnih cjelina u ime privatnih interesa). Stručnjaci, pak, u tome vrlo često pomažu umjesto da se moralom profesije bore za identitet grada (Delalle, 1997).

## 3. Društvena razgradnja grada

Društvenu razgradnju grada obilježuje proces sužavanja **demokracije** u odlučivanju o gradu kao javnom dobru. Grad je grad ne samo kao fizička "osoba" nego prvenstveno kao **zajednica ljudi** koji u njemu imaju neke zajedničke interese, potrebe, želje i pravo da odlučuju, kako unutar uskih lokalnih okvira tako i o razvoju grada kao cjeline. Političko-teritorijalni ustroj u nas zasnovan je na strogoj hijerarhiji odlučivanja odozgo nadolje, ali ne i obrnuto. Što su razine odlučivanja niže to je i moć građana niža. Iz toga apsolutno ne slijedi i iskaz da što su razine odlučivanja više da je time moć građana veća, već je ona jednako mala. Primjer takve "preustrojbe" jest ukidanje mjesnih zajednica i osnivanje mjesnih odbora. Premda su u pravilu loše funkcionirale, mjesne su zajednice ipak bile pravne osobe, s mogućnošću odlučivanja prema gore, s vlastitim budžetom i vlasništvom nekretnina. Mjesni odbori ništa od toga nemaju. Brojna istraživanja pokazuju kako je ova pravna promjena izazvala ne samo nezadovoljstvo i nemoć građana u teritorijalnoj samoupravi nego je urušila osnovicu teritorijalne demokracije kao takve. Prava građana da odlučuju o razvoju grada u kojemu žive svedena su (ne simbolički već stvarno) na pisma ubačena u poštanski kaslič gradske skupštine, odnosno gradskog vijeća! Izmaknuvši "legalni tepih" mjesne samouprave građanima, onemogućena im je i svaka legalna šansa da se bore za svoja prava kao građani grada. U nas se, nažalost, još nisu razvili neovisni pokreti - *grassroot movements* (Castells, 1975) u kojima građani izboruju svoje interese mimo sistema. Čak kad se i jave, barem što se tiče teritorijalne samouprave, oni su sporadični, blijedi, potaknuti i usmjereni kratkoročnim interesima i ne predstavljaju nikakvu alternativu legalnom sistemu uprave i samouprave.

Iako demokracija u odlučivanju o razvoju prostora implicira niz grešaka (građani često odlučuju sami protiv sebe, egoistično "samo ne u mom dvorištu", komunistički itd.). **Smisao demokracije i nije u perfekciji odluka, nego u slobodi da se one donose.**

Na redukciju slobode građana u odlučivanju nadovezuje se i nesloboda stručnih institucija, o čemu je već bilo riječi. One su, doduše, mogle birati između uloge ancillae politicae ili posvemašnje marginalizacije u planiranju prostora. No kako su izabrale tako su i prošle, a tako prolaze i gradovi i njihovi građani.

Međutim, kada bi građani uistinu i imali slobodu odlučivanja, a grad bio javno dobro, nužno ne slijedi da bi njegova uporabna vrijednost bila veća a kvaliteta življenja građana u njemu bolja. No to je hipotetska mogućnost koja se ne realizira, pa se o njoj i ne može znanstveno suditi već samo pretpostavljati.

Stoga su neophodna brojna, ma kako sitna istraživanja promjena u prostoru, koja u konačnici mogu dati sliku iz koje bi se konstruirala kritika ruralizacije, privatizacije, homogenizacije, te obezličena gradova odnosno njihove razgradnje.

## **Literatura**

1. Borges, Louis (1986): *Kratke priče*. - Beograd : Nolit.
2. Castells, Manuel (1986): *Luttes urbaines*. - Paris : Maspero.
3. Delalle, Radovan (1997): *Traganje za identitetom grada*. - Rijeka : Izdavački centar Rijeka.
4. Rogić, Ivan (1997): *Tko je Zagreb?* : prinos sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba - Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
5. Seferagić, Dušica (1998): *Housing Renewal in Postwar Period (example of Croatia)*. Prepared for the Conference *Housing Futures: Renewal, Sustainability and Innovation* The European Network for Housing Conference (ENHR), Cardiff, Wales, September 7-11, 1998.